

Linguas

En il chantun Grischun vegnan discurridas las trais linguas tudestg, talian e rumantsch. Ellas pon vegnir structuradas en differents dialects ed idioms. Cun «rumantsch» – savens discurren ins era da «retorumantsch» u da «rumantsch dal Grischun» – èn manegiads ils idioms sursilvan, sut-silvan, surmiran, puter e vallader sco er la lingua da standard rumantsch grischun. En il chantun èn represchentadas er bleras autras linguas. Suenter las linguas uffizialas vegn il portugais discurre il pli savens.¹

Il territori dal chantun Grischun actual tutgava enfin la mesadad dal 5. tschientaner tar l'Imperi roman. Or dal contact dal latin cun las linguas che vegnivan discurridas al lieu èn naschids ils dialects talians e rumantschs dal Grischun. A partir da l'onn 500 èn gruppas alemannas vegnidas nà dal nord a star en il territori linguistic rumantsch da la Svizra Bassa. Ellas han uschia mess en moviment in process da germanisaziun era en il territori dal rumantsch vegl, che cuntinuescha anc oz e che fa che quest territori daventa adina pli pitschen. Ins po partir dal fatg che quest process è stà per gronda part paschaivel e ch'el ha manà a differentas furmas da plurilinguistad. Vers la mesadad dal 15. tschientaner ha la lingua alemanna probablmain dominà per gronda part a Cuira.²

Parallel a quest process hai dà, en il 13. e 14. tschientaner, in segund stausch da germanisaziun respectivamain d'alemannisaziun tras ils Gualsers, damai tras pledadras e pledaders dal territori dal Vallais Sura actual ch'era gia germanisà. Questa glied è emigrada en trais undas vers il Grischun actual ed ha per il pli populà l'emprim valladas pli autas. **04.01**

L'interess per la situaziun linguistica en il Grischun ha cumenzà gia baud. Aegidius Tschudi (1538), Ulrich Campell (1573) e Nicolin

Sererhard (1742) èn sa fatschentads cun ella en furma descriptiva e per part valitanta.³

Datas uffizialas davart il dumber da pledadras e pledaders da las linguas uffizialas èn vegnidas resguardadas en las dumbraziuns dal pievel a partir dal 1850. L'onn 1880 ha l'Uffizi federal da statistica (UST) fatg l'emprima giada la dumonda da la «lingua materna» individuala.

Dapi la mesadad dal 19. tschientaner èn las relaziuns linguisticas sa midadas fermamain en intgins lieus, auters percenter èn strusch stads pertutgads. **04.02** Sco basa per la preschentaziun han ins preni las statisticas linguisticas a partir dal 1860 che vegnivan fatgas mintga diesch onns e calculà las valurs medias da las duas periodas 1870 enfin 1900 e 1970 enfin 2000.⁴

Las retschertgas statisticas dattan ina buna survista da las relaziuns linguisticas e mussan a moda simplifitgada midadas da lingua.⁵ Uschia ves'ins per exempel ch'il rumantsch ha pers fitg bler terren a Domat ils ultims 100 onns, entant ch'el è anc adina fitg vital a Sta. Maria en la Val Müstair. En general datti ina ferma tendenza vers ina derasaziun dal tudestg respectivamain vers ina bilinguistad rumantsch-tudestga en l'intschess tradiziunalmain rumantsch. En il territori tradiziunalmain talian èn las relaziuns linguisticas strusch sa midadas. Malgrà quai sto il talian en il context chantunal cumbatter d'in cuntin per reconuschientscha.

Ins sto adina examinar cun precauziun las statisticas linguisticas, damai ch'ellas cuntengnan per part variaziuns nunspegtadas, per exempel pervi da gronds projects d'infrastructura sco la construcziun da mirs da serra u da vias naziunalas. A Bravuogn per exempel ves'ins che la cumpart

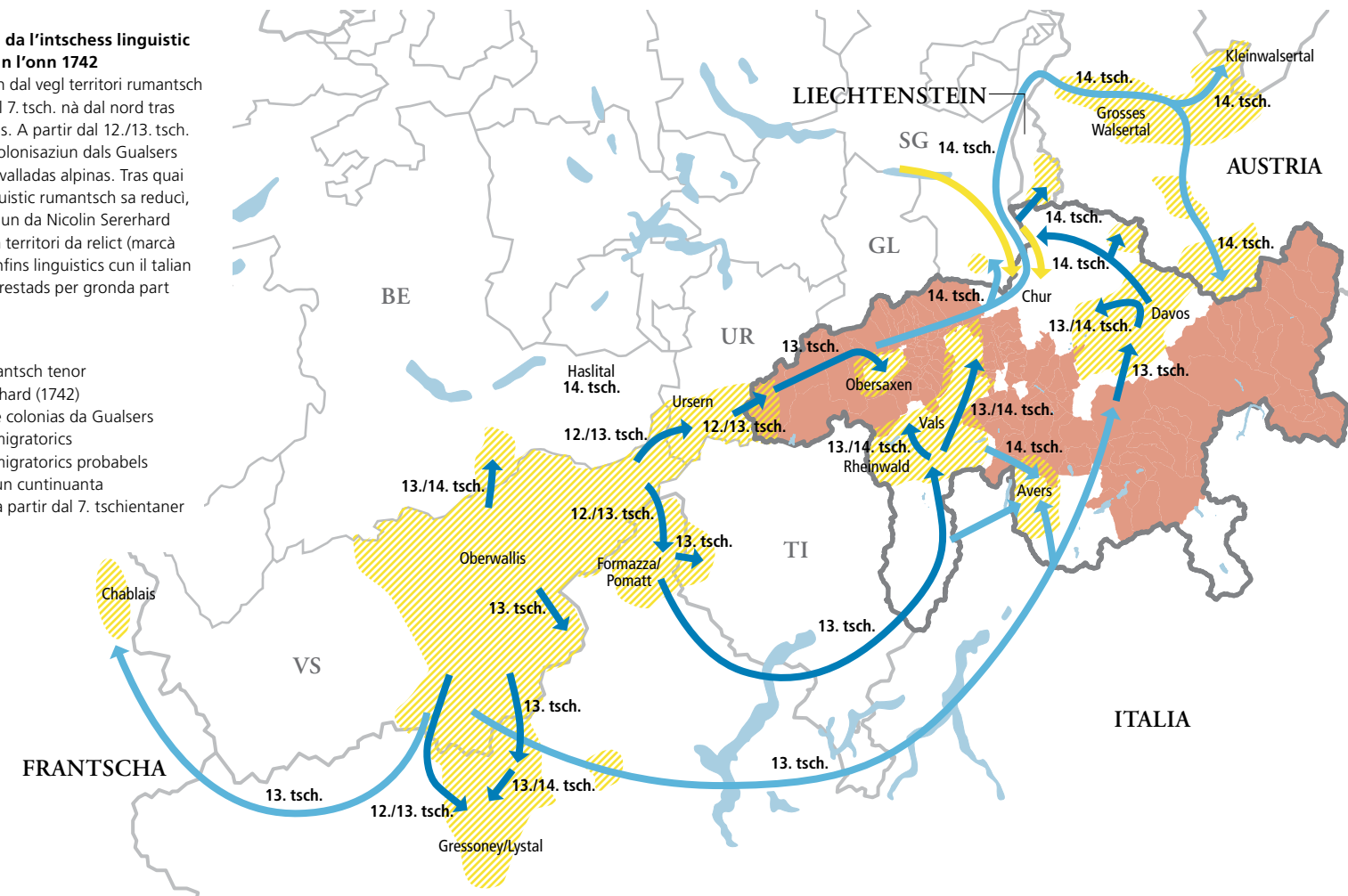
04.07 Diversitad linguistica – confusiu linguistica?
Jürg Parli («Il Chardun») caricaturescha la «tur da Babilon». En il raquint biblic chastiescha Dieu las personas arrogantas cun ina confusiu linguistica. Pervi da la diversitad linguistica poi dar che pledadras e pledaders en il Grischun na s'enclegian betg adina. La plurilinguistad na stuess però betg vegnir vesida sco chasti, mabain sco schanza.

04.08 Mussavias plurilings
Ils mussavias da Tschierschen reflecteschan l'istorgia linguistica e la situaziun linguistica complexa en il Grischun: nums da cultura e da lieus preromans, rumantschs temprivs, rumantschs e gualsers alteschan ed èn s'adattads foneticamain in a l'auter cun l'ir dal temp.

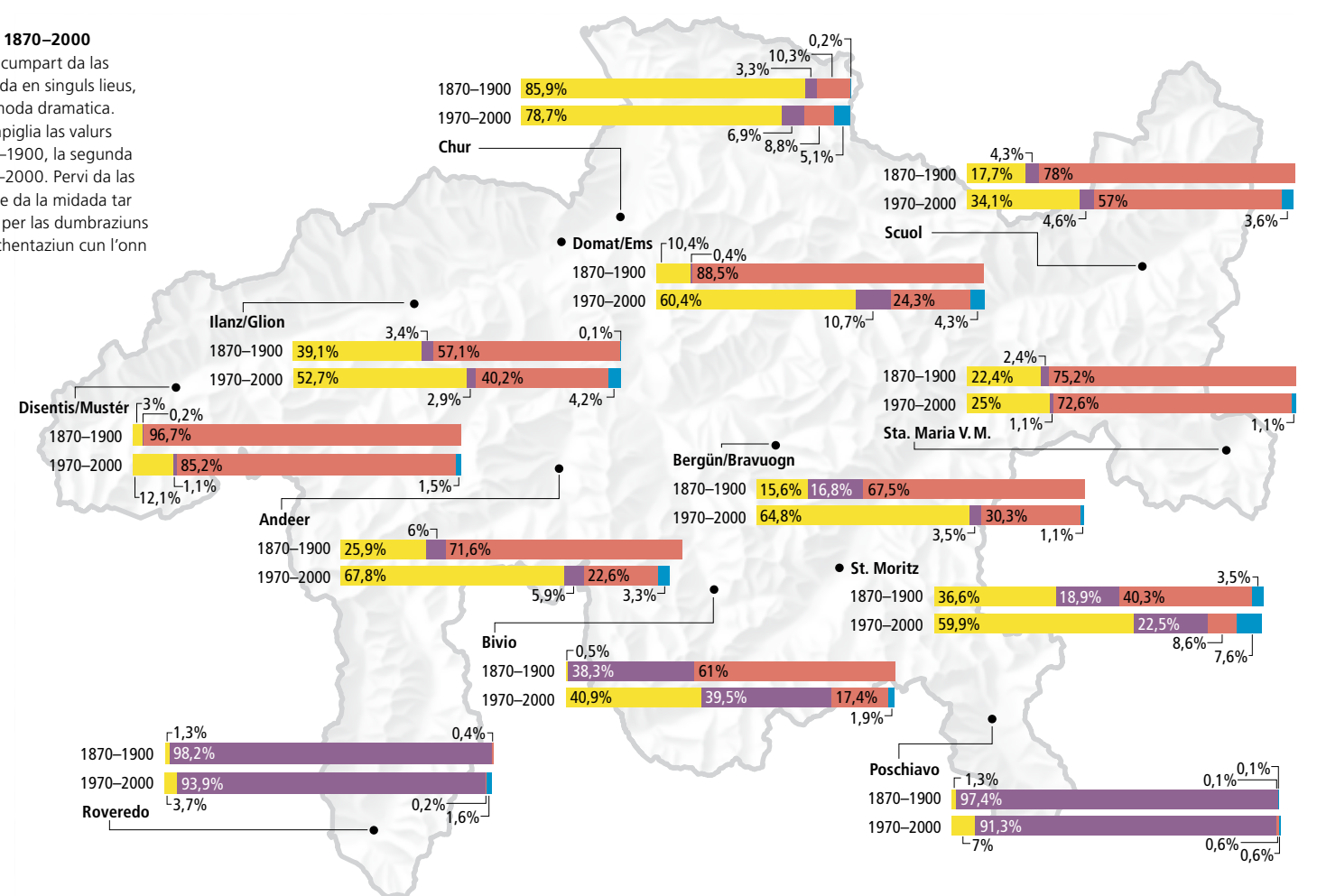
04.01 Germanisaziun da l'intschess linguistic rumantsch enfin l'onn 1742
La germanisaziun dal vegl territori rumantsch ha cumenzà en il 7. tsch. nà dal nord tras colonists alemans. A partir dal 12./13. tsch. ha cumenzà la colonisaziun dals Gualsers nà dal sid en las valladas alpinas. Tras quai è l'intschess linguistic rumantsch sa reduci, tenor la percepziun da Nicolin Sererhard l'onn 1742, ad in territori da relict (marcà cotschen). Ils cunfins linguistic cun il talian (betg marcà) èn restads per gronda part stabils.

■ territori rumantsch tenor Nicolin Sererhard (1742)
■ Vallais Sura e colonias da Gualsers
■ moviments migratorics
■ moviments migratorics probabels
■ germanisaziun cuntinuanta nà dal nord a partir dal 7. tschientaner

04.02 Statistica linguistica, 1870–2000
Ils ultims 100 onns è la cumpart da las linguas strusch sa midada en singuls lieus, en auters percenter a moda dramatica. L'emprima perioda cumpiglia las valurs medias dals onns 1870–1900, la segunda quellas dals onns 1970–2000. Pervi da las fusiuns da vischnancas e da la midada tar la retschertga da datas per las dumbraziuns dal pievel chala la preschentaziun cun l'onn 2000.

■ tudestg
■ talian
■ rumantsch
■ autras

04 da la populaziun da lingua taliana è creschida per 64 pertschient tranter il 1888 ed il 1900. Questa valur extrema en la statistica da las linguas è explitgabl cun la construcziun dal tunnel da l'Alvra, perquai ch'ìls lavurers talians èn vegnids integrads en la dumbraziun.

Las enquistas statisticas n'èn betg adina vegnidas fatgas en la medema moda. L'emprim han ins supponì che mintga pledadra e mintga pledader haja ina lingua principala. L'onn 2000 percenter èsi stà pussaivel da far ina gronda differenziaziun tar la cumpetenza linguistica. Quel onn è vegnida fatga l'ultima retschertga cumpletta. Dapi l'onn 2000 vegn interrogada be ina part da la populaziun permanenta per l'enquista da structura annuala (var 5000 persunas dal Grischun). Suentar vegn il dumber total calculà cun metodos statisticas.⁶

L'ultim temp è creschì l'interess betg mo da documentar tge linguas che vegnan discurrendas nua, ma er tge tenutas ch'ì dat davart las linguas e tge posiziun che quellas han en il patrar.⁷ 04.03 Tge che dat surtut en egl tar la preschentaziun è ch'ìls intschess linguistics tradiziunals daventan visibels. En sia percepziun emblida la populaziun surtut tar il rumantsch ch'ìl territori da quel daventa adina pli pitschen. Quai pudess explitgar pertge che la populaziun da lingua tudestga e taliana n'è forsa betg pertscherta da la situaziun precara dal rumantsch. Las datas en connex cun la percepziun mussan ch'ì dat in discurs public davart la plurilinguitad e che la diversitad linguistica vegn valitada sco insatge positiv. Las datas mussan er che las stentas da la politica linguistica vegnan beneventadas, ma ch'ellas vegnan er analizadas criticamain (per exempel en furma da critica envers il sistem da scola).

La populaziun grischuna e la politica han sustegnì relativamain baud la trilinguitad e la protecziun da las linguas minoritaras – l'onn 1794 èsi vegnì decis per l'emprima giada da publictar ils documents uffizials en las trais linguas. 04.06 Sco gronda midada sin plaun naziunal vala la votaziun dal pievel dal 1938. Tar ina participaziun a la votaziun da 54,3 pertschient ha il pievel renconuschì il rumantsch sco lingua nazionala cun 91,6 pertschient. Uschia è il rumantsch francà en la Consti-

tuziun federala sco lingua nazionala ma betg sco lingua uffiziala. Dal punct da vista dad oz vegn il resultat da la votaziun er considerà sco expressiun da la defensiun spiertala da la patria.⁸

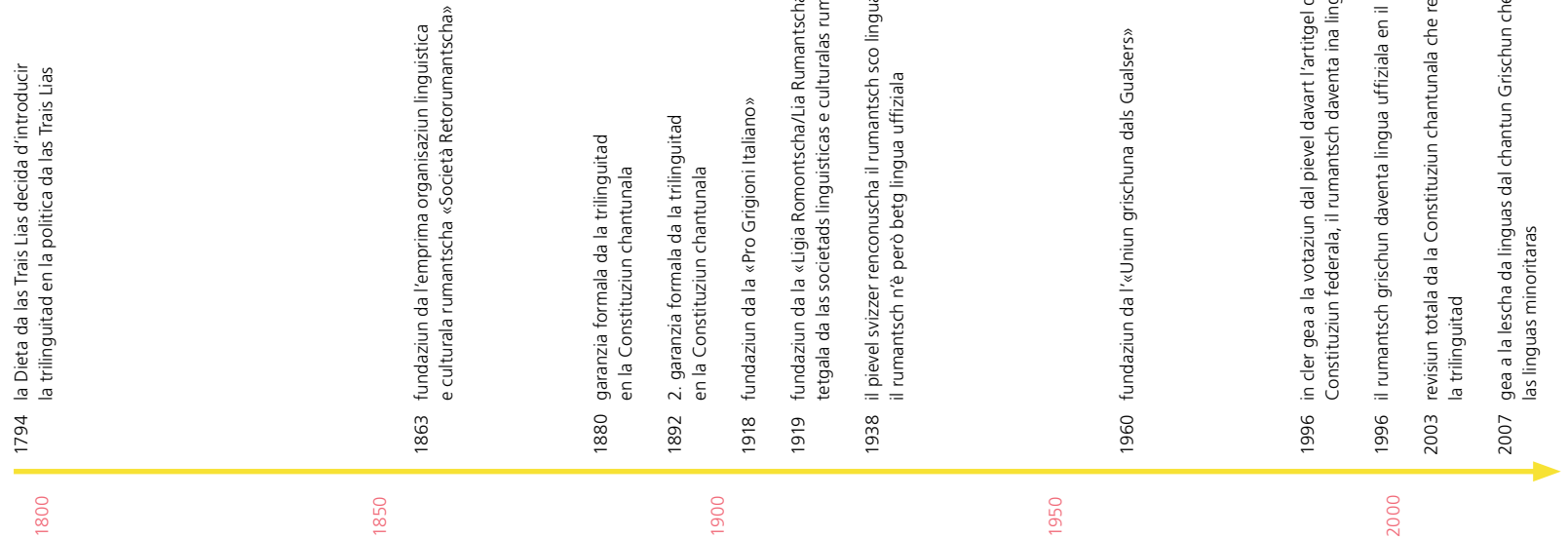
Tenor la lescha da scola sto ina da las linguas uffizialas chantunals vegnir tschernida sco emprima lingua estra. L'englais è la segunda lingua estra. Il franzos n'è damai nagina lingua estra obligatorica pli en il chantun. Il tudestg sco emprima lingua estra è per il pli dotà cun dapli lecziuns ch'ìl rumantsch ed il talian.⁹ 04.05

En il mintgadi vegnan de facto discurrendas bler dapli linguas che las linguas da scola. Quai mussan las datas actualas: ins ha dumandà las scolaras ed ils scolars tgenina che saja lur lingua materna.¹⁰ 04.04 Las graficas tar ils lieus selecziunads mussan er la situaziun economica e sociala: pli turistic e pli industrial ch'in lieu è e dapli autras linguas che vegnan discurrendas. Il portugais ha dapi onns ina posiziun impurtanta, mintgatant ha el schizunt dapli pledadras e pledaders ch'ina segunda lingua chantunala. Tras crisas umanitaras cumparan a curta vista ulteriuras linguas ed uschia s'augmenta la diversitad linguistica anc dapli.

1 Statistica da la populaziun 2021 e statistica da las linguas 2021.
 2 Tschudi 1538, p. 45.
 3 Tschudi 1538; Campell 2021 (1573); Sererhard 1742.
 4 Uffizi federal da statistica (UST) e banca da datas online.
 5 Grünert r.a. 2008.
 6 Statistica da las linguas 2021.
 7 Adam-Graf 2022; Adam-Graf 2023.
 8 Rielle 2010.
 9 Uffizi per la scola populara ed il sport. Verifigà ed actualisà da Noemi Adam-Graf e dad Oscar Eckhardt.
 10 Statistica da furmaziun 2021.

04.06
Puncts centrals da la politica linguistica en la lescha, 1794–2024

Sin l'axa cronologica occupa il rumantsch il pli grond plaz, damai ch'el è vegnì stgatschà adina dapli e damai ch'ìl dovra stentas spezialas per mantegnair el sco lingua minoritara. Il talian sco lingua minoritara en il Grischun n'è betg periclità sco lingua, ma el cumbatta d'in cuntin per renconuschientscha.

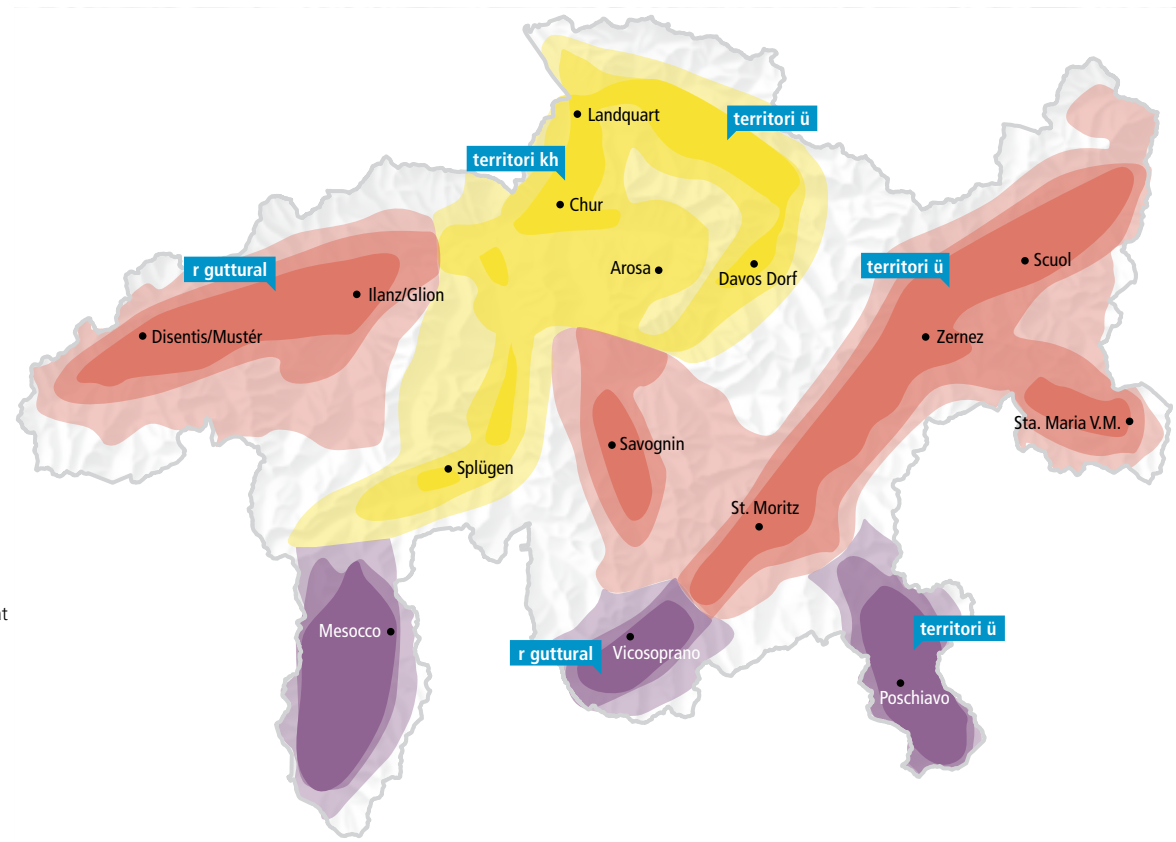
04.03
Percepziun dals intschess linguistics, 2020

Ìls intschess linguistics effectivs na corre-spondan betg exnum a quels che las abitan-tas ed ils abitants dal Grischun supponan. Pli stgiras che las surfatschas sin la charta èn e dapli persunas localiseschan là intschess linguistics. Als intschess linguistics percepids vegnan attribuids surtut segns distinctivs fonetics ed indicaziuns linguistics ch'èn en general surordinadas.

Percepziun da l'intschess linguistic

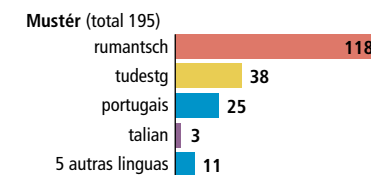
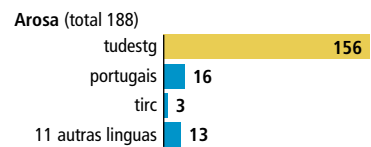
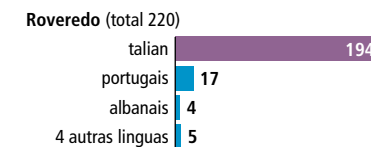
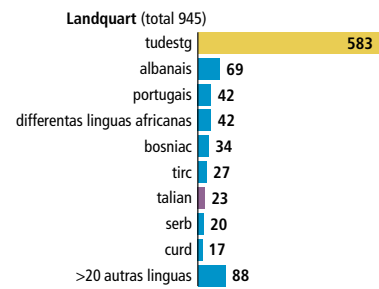
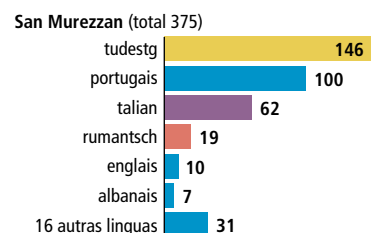

r guttural r furmà en la part davos dal palat
 kh i khuma vu Khur
 ü ünsch, cumün, sù

04.04
Emprima lingua (lingua materna) da scolaras e scolars, 2021

Sper las trais linguas uffizialas vegnan discurrendas anc bleras autras linguas en il Grischun. Las scolaras ed ils scolars da tut ils stgalims (scolina enfin stgalim secundar 1) han stui inditgar sezs lur lingua materna. Las cifras per l'onn da scola 2021 mussan ina gronda cumpart da scolaras e scolars da lingua estra en ils lieus turistics, en territoris rurals percenter è quella pitschna. Il spectrum va da scolas bunamain monolinguas enfin scolas che cumpiglian passa 40 linguas e gruppas linguistics.

04.05
Linguas en l'instrucziun, 2022

En tge emprima lingua ed en tge emprima lingua estra è in uffant vegnì instrui il 2022? Sch'ina vischnanca n'ha betg pli in'atgna scola, vegn inditgà il tip da scola dal consorzio da scola correspondent. En consequenza da las fusiuns da vischnancas e dals consorzis da scola intercomunals èn resultadas per part structures da scola e da lingua complexas.

